

is megszüntek, a templomok raktárakká, ateista múzeumokká alakultak át, a papokat száműzték. Ennek ellenére azért itt is van tennivaló a történeti adatfeltárást illetően.

5. Befejezésül még egy kérdésre szeretnék válaszolni, amely bizonyosan fölmerül mindazokban, akik cikkemet elolvassák. Vajon miért írtam le ezeket a gondolatokat Ördög Ferenc könyve kapcsán a Névtani Értesítőnek éppen ebben a számában, amellyel Hajdú Mihályt köszöntjük 60. születésnapja alkalmával? Nem nehéz elosztatni a kételyeket. Kortársak vagyunk mind a hárman, alig egy-két hónap vagy év korkülönbség van közöttünk. Hajdú Mihály az utóbbi évtizedek vezető egyénisége a magyar névkutatásban. Az itt leírtaknak ő is részese: aktív résztvevője a földrajzinév-gyűjtésnek és -kiadásnak, elméleti munkássága iránymutató a személynévkutatásban, tevékenysége kiterjed a névtan egész területére, a dialektológiára és még sok mindenre. Tudományszervező tevékenysége pedig egyenesen bámulatos. Mindez Hajdú Mihály, én pedig így köszöntöm őt, és kívánok neki a továbbiakban is eredményes munkát, erőt, egészséget.

BALOGH LAJOS

A titokzatos *eunedubelia* titka

Östörténetünknek, nyelv- és névtudományunknak egyik legtitokzatosabb adalékát kétségkívül Anonymus gesztája őrizte meg abban a szóösszetételben, amit PAIS DEZSÓ kommentárja *eunedubelia* írásképpel, *Eunedübelia* ősolvasattal és *eunedu + belia* tagolásban tárt az érdeklősök elé (vö. Gest. Hung. Bp., 1977. Hasonmás. 159). Neves kutatónk alapos, de – amint később kiderül – mégsem hibátlan kommentárja óta számtalan kísérlet történet a titokzatosnak tűnő szóösszetétel megfejtésére, de mindmáig sikertelenül. E kétes hitelű próbálkozások közül elegendőnek talállok kettőt ismertetni.

Az egyik, jónevű történészünk, GYÖRFFY GYÖRGY merész ötlete alapján született. Szerinte Anonymus adatát *Eune + Du + Bel + ia* elemekre lehet tagolni, s ez elemekből az *Eune* azonos lenne az *Eneh* ősananyéval, a *Du* elemben az alán *Dul* név, a *Bel* elemben pedig a bolgár nép régi *belár* népeve kereshető, a végső *ia* pedig a latin ianus-patronym képző volna (l. Krónikáink és a magyar őstörténet. Bp., 1948. 14–5). A másik és újabb keletű magyarázat KÉPES GÉZA műve. Költőnk – kissé talán a poetica licentiával is fölfegyverkezve – azt állítja, hogy ez a szóösszetétel a bizánci forrásokból előkerült *Levedia* adattal egyetemben, egy török *Elbedüa* 'országgyarapító' jelentésű szó hangátvetéses változata (l. Az idő körvonalai. Bp., 1976. 77–8). Mondanom sem kell, hogy mindkét magyarázatot elutasítom, s GYÖRFFY ötletéből csupán azt fogadom el, hogy a szó *ia* eleme valóban latin képző.

Meggyőződésem viszont, hogy a szófejtés eddigi sikertelenségéért nem kutatóink képességét terheli a felelősség, hanem két olyan filológiai jellegű hibát,

amit sajnálatos módon idáig senki sem vett észre. Egyik hiba az, hogy Anonymus latin nyelvű gesztájából pontatlanul (betűhiányosan) emelték ki a szórványadatot, és a továbbiakban ezt a hibás alakzatot próbálták magyarázni. A másik hiba viszont már szófaji természetű. Adatunkat úgy minősítették személynévnek, hogy arra a latin nyelvű szöveggörnyezet semmiféle bátorítást nem adott, mert nem is adhatott, minthogy a szórványadat nem személynév. De nézzük ezeket a problémákat gyakorlatilag, az eredeti szöveg segítségével!

Bárki, ha kezébe veszi Anonymus gesztáját – a hasonmás kiadás révén azt ma már könnyű megtenni –, a harmadik fejezet negyedik sorában hiába keresi az *e* betűvel kezdődő, PAIS által *eunedubelia* formában kiemelt alakot, azt ott nem találja meg, de talál helyette egy kissé elmosódott és összerántott szárú *y*-nal kezdődő *yunedubelia* formát. Az történhetett tehát, hogy annak idején PAIS DEZSÓ kommentárjába valamilyen oknál fogva hibás alak került, és azóta kutatóink ellenőrzés nélkül ismételték ezt a hibás alakot.

Hasonló hiányosságra, hibára bukkanunk akkor is, ha az adat szófaji hovatartozását feszegetjük a latin nyelvű szöveggörnyezet segítségével. A geszta "...*filia yunedubeliani ducis nomine eme* [su...]" szövegrészlete nem megerősíti, hanem éppen ellentmond a személynévi szófajnak. Az tapasztalható ugyanis ebben a szövegrészben, hogy a valóban személynévi szófajú *Emese* nevet szükségszerűen a latin "nomine" vezet be, s ugyanakkor a *yunedubeliani* szó előtt nincs ilyen latin nyelvű bevezetés. Nincs azért, mert a *yunedubelia* nem személynév, hanem melléknév, ahogy ezt majd igazolom.

E filológiai jellegű hibák föltárása után akár kezdhethetném is szavunk magyarázatát. Van azonban még egy problémánk, amit előbb tisztázni kell. Vizsgált adatunk jelentkezik Anonymus mellett a Képes krónikában is, de ott már valóban magánhangzós szókezdettel: *Eunodbili* (I. Képes krón. Hasonmás kiadás. 1987. I. 22; II. 12). Kérdés tehát, milyen viszony van a két történeti forrás eltérő adata között. Úgy vélem történeti, pontosabban hangtörténeti tényező magyarázza a kettősséget. Olyan szembenállásról van itt szó, mint az 1195 k. *iochtomia*, *iorgo* [sun és a későbbi *iktat*, *irgalom* szavaink között (vö. TESz. *iktat*, *irgalom* a.), amit a jól ismert *j* > \emptyset hangváltozás idézett elő. Végül is arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy Anonymus a régebbi és eredetibb teljes formát őrizte meg, a Képes krónika pedig a későbbi és már megváltozott alakzatot rögzítette. Úgy hiszem, ezek után akkor járok el helyesen, ha magyarázatom alapjául Anonymus eredetibb hangalakú adatát veszem.

Anonymus írásgyakorlata és a latin nyelv hangjelölési sajátága alapján a *yunedubelia* szó ősolvasatát én ilyennek gondolom: *jünédübélia*. Minthogy Anonymus hangtani helyzetétől függetlenül gyakran használja az *y* betűt *i* betű helyett (pl. *Ypul*, *Byhor*, *Ethey* stb.), a latin nyelvben pedig magánhangzó előtt az *i* betű hangértéke *j*, a főnti olvasatomat nem érheti gáncs. Ellentétben PAIS DEZSÓval, de egyezően GYÖRFFY GYÖRGYgyel, én is négy elemre tudom tagolni vizsgált szavunkat: *yune* + *du* + *bel* + *ia*. Az utolsó *ia* elem nem okoz sok gondot, minthogy azt más kutatókkal egyetértve, latin képzőnek tartom én is. Az első *yune* elemben viszont én egy korábbi ötletemnek megfelelően (I. MNy. 84 [1988]: 480) a *Jenő* törzsnévet vélem megtalálni, a második *du* elemet pedig a *Jenő* törzsnévhez kapcsolódó képzőnek

tartom. Persze nem az *apród, gyöngéd, édesd* stb. szavainkban meglevő *d* deminutív képzőre gondolok, hanem arra a *d~di* helynévképzőre, amely a XIII. század elejéig nagyon elevenen élt a magyar nyelvben (vö. BÁRCZI, Szók.² 155). Grammatikailag tehát a *yunedu* pontosan olyan alakulat, mint a bizánci forrásokból előkerült *Levedi* név. Ennek megfelelően a *yunedu* jelentését 'Jenődi, a Jenő törzs szálláshelye' értelmezéssel tudom megadni.

A szóösszetétel *bel* eleme azonos lehet a finnugor eredetű *bél, beli* (l. TESz. *bél* a.) szavunkkal. Ez az elem utótagként kapcsolódva a *yunedu* alakhoz, szófaji változást eredményezett, a korábbi földrajzi név melléknévvé változott. Így az összetételként kezelhető *yunedubeli* forma jelentése 'jenőbéli, a Jenő törzs szálláshelyére való' lehet.

Befejezésül már csak annyit, ha az előzőekben kifejtett elgondolásom helytálló, akkor Anonymus gesztájának "*filia yunedubeliani ducis nomine eme [u]*" szövegrészletét végül is így fordíthatjuk hitelesen magyar nyelvre: "*a jenőbéli vezér Emese nevű lányát*".

Ennyi tehát a titokzatos szó titka!

BALOGH LÁSZLÓ

A településnevekből képzett családnevek történeti háttéréhez

Földrajzi neveink s ezen belül is a településnevek történeti tanúságtétele közismert, bizonyítást nem kíván. A tanulságok igen sokrétűek s ennek megfelelően a vizsgálatok szempontjai változatosak, szerteágazók. Hála a különféle csatornákon futó anyaggyűjtéseknek, az ismert és feljegyzett földrajzi nevek száma oly mennyiséget ért el, hogy ezek elemzése, értelmezése nemzedékek sorának nyújt még nem is csekély feladatot. A gazdagon töltött kosárból jelenleg csak egy kis szeletet veszünk vizsgálat alá s ezt is a teljesség igénye nélkül.

Ismeretes, hogy családneveink egyik jelentős része településnevekből keletkezett, nagyobb részt az *-i~y* képző hozzáadásával. Ilyenek: *Dobszai, Kecskeméti, Sarkadi, Tokaji, Tömörkényi, Csóri, Vekerdí, Horti, Újszászi, Tokodi, Lítkei, Ceglédi, Tabi, Lónyai, Tolnai, Pápai, Egerszegi*. Megyénként csak egy-egy közismert személy nevét említettük példaként, ha nem is hiteles formában, csupán leegyszerűsített írásmóddal. Az alábbiakban csak olyan családnevekre térünk ki, amelyek helynévi eredetűek ugyan, de a mai települések között nem találhatóak, de egykor léteztek s emléküket a családnevek őrzik. Viselőik gyakran nem is tudják, hogy nevük honnan származik. Ez a név utal a család egykori lakhelyére – ha nem felvett név –, bár ez nem könnyen igazolható, mert lehet, hogy a névadás 4–5 évszázaddal korábban történt.

Amikor a makói tanyák múltját kutattam, akkor találkoztam a történeti forrásokban a *Velnek–Völnek* névvel. Azon a helyen, ahol a mai Makó található, a